การออกแบบศูนย์ชุมชนที่ยืดหยุ่นต่อข้อจำกัดด้านงบประมาณของชุมชนผู้มีรายได้น้อย: บทเรียนจากโครงการปทุมธานีโมเดล

Adaptive Community Center Design for the Budget Constraints of Low-Income Communities: Lessons from the Pathum Thani Model

รับบทความ	04/06/2569
แก้ไขบทความ	08/07/2569
ยอมรับบทความ	20/07/2569

ถิรวัฒน์ พิมพ์เวิน

สาขานวัตกรรมการพัฒนาอสังหาริมทรัพย์ คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์และการผังเมือง

มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

Tirawat Pimwern

Department of Innovative Real Estate Development, Faculty of Architecture and Planning,

Thammasat University

tirawat@ap.tu.ac.th

บทคัดย่อ

ชุมชนผู้มีรายได้น้อยมักประสบข้อจำกัดด้านงบประมาณในการพัฒนาพื้นที่ส่วนกลางและอาคารสาธารณะ ส่งผลให้การจัดสร้างศูนย์ชุมชนซึ่งเป็นพื้นที่สำคัญสำหรับการบริหารจัดการชุมชน การสร้างปฏิสัมพันธ์ทางสังคม และการพัฒนาเศรษฐกิจชุมชนเป็นไปได้ยาก งานวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาและเสนอแนวคิดการออกแบบศูนย์ชุมชนที่สามารถปรับตัวตามงบประมาณที่จำกัดของชุมชนผู้มีรายได้น้อย โดยใช้โครงการปทุมธานีโมเดล จังหวัดปทุมธานี เป็นกรณีศึกษา

การศึกษานี้ใช้แนวทางการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (Participatory Action Research: PAR) ร่วมกับกระบวนการออกแบบอย่างมีส่วนร่วม (Participatory Design) ด้วยการเก็บรวบรวมข้อมูลผ่านการประชุมเชิงปฏิบัติการ การสำรวจพื้นที่ การพัฒนาแบบร่าง และการประเมินทางเลือกในการออกแบบ จากนั้นนำข้อมูลมาวิเคราะห์เพื่อพัฒนาแนวทางการออกแบบที่สอดคล้องกับความต้องการและงบประมาณที่มีอยู่อย่างจำกัดโดยมีผู้เข้าร่วมกระบวนการออกแบบ จำนวน 77 คน ประกอบด้วย ผู้อยู่อาศัย ผู้แทนจากสถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน (พอช.) และอาจารย์และนักศึกษาในมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

ผลการศึกษาพบว่า ชุมชนมีความต้องการพื้นที่สำหรับสำนักงาน ห้องประชุม สหกรณ์ร้านค้า ร้านอาหาร พื้นที่อเนกประสงค์ และพื้นที่สำหรับการจัดกิจกรรมเพื่อส่วนรวม อย่างไรก็ตาม ข้อจำกัดด้านงบประมาณส่งผลโดยตรงต่อการตัดสินใจโดยเฉพาะในเรื่องการออกแบบอาคาร ทำให้เกิดการประยุกต์ใช้แนวคิดการออกแบบที่ยืดหยุ่น (Flexible Design) ผ่านการใช้พื้นที่อเนกประสงค์ การเพิ่มประสิทธิภาพการใช้พื้นที่ และการแบ่งระยะการก่อสร้าง (Construction Phasing) ออกเป็น 3 ระยะตามความพร้อมด้านงบประมาณของชุมชน

ผลการวิจัยชี้ให้เห็นว่า การออกแบบศูนย์ชุมชนสำหรับชุมชนผู้มีรายได้น้อยไม่ควรถูกมองเป็นการออกแบบอาคารที่ต้องสมบูรณ์ตั้งแต่เริ่มต้น แต่ควรถูกพัฒนาในลักษณะกระบวนการที่สามารถเติบโตและปรับเปลี่ยนได้ตามความพร้อมด้านงบประมาณของชุมชน แนวคิดดังกล่าวช่วยเชื่อมโยงระหว่างความต้องการของผู้ใช้งาน ข้อจำกัดด้านทรัพยากร และเพิ่มความเป็นไปได้ในการก่อสร้างจริง อันนำไปสู่แนวทางการออกแบบศูนย์ชุมชนที่มีความยืดหยุ่นและเหมาะสมกับบริบทของชุมชน

***คำสำคัญ**: ศูนย์ชุมชน การออกแบบแบบมีส่วนร่วม การออกแบบที่ยืดหยุ่น งบประมาณที่จำกัด ชุมชนผู้มีรายได้น้อย*

Abstract

Low-income communities often face financial constraints in developing communal facilities and public spaces. This limits their ability to establish community centers that support social interaction, community management, and local economic activities. This research aims to investigate and propose an adaptive community center design approach for low-income communities with limited budgets by focusing on the Pathum Thani Model, Thailand, as a case study.

The study employed a Participatory Action Research (PAR) approach and Participatory Design approaches. Data were collected through participatory workshops and design development activities. The collected data were analyzed to identify design approaches that address both community needs and financial constraints. A total of 77 participants, including community members, representatives from the Community Organizations Development Institute (CODI), Thammasat University's instructors and students, were involved in the design process.

The findings revealed that the community required various functional spaces. However, budget limitations and residents' financial capacity significantly influenced design decisions. As a result, flexible design strategies were adopted, including multifunctional spaces, efficient space utilization, and a three-phase construction plan that allows gradual development in accordance with the community's financial readiness.

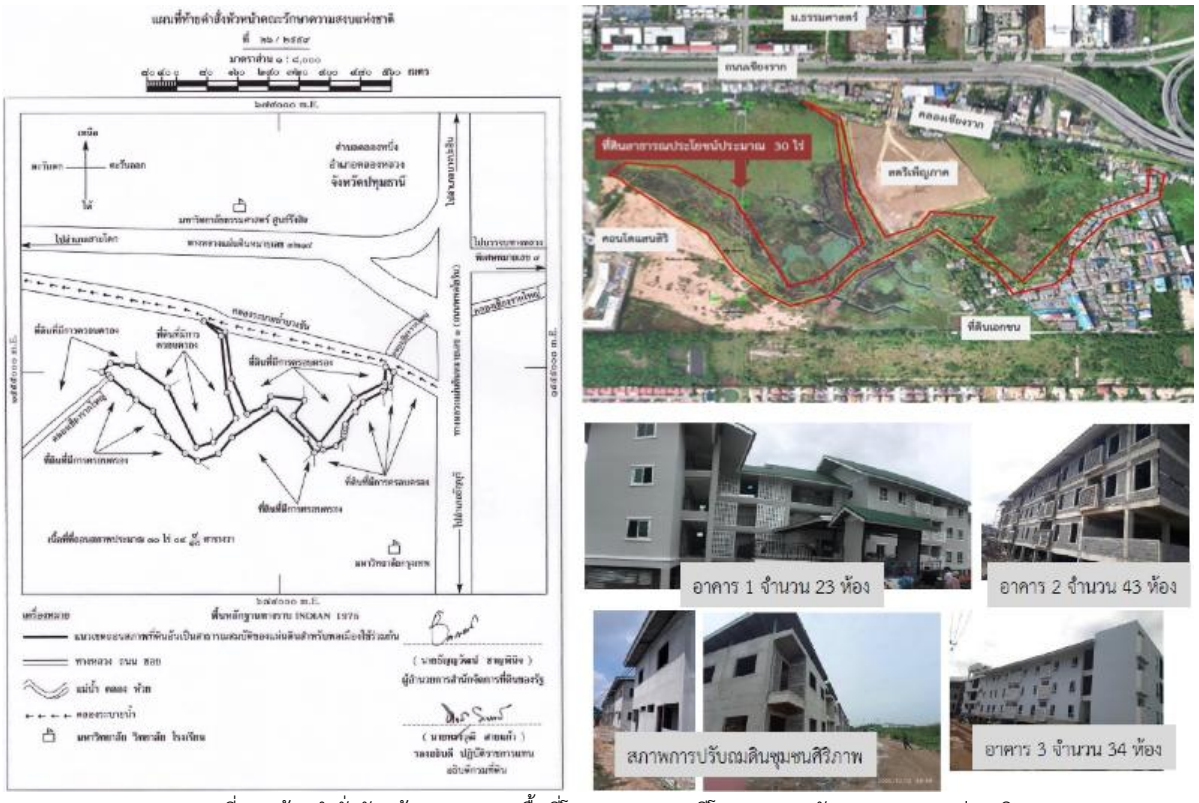
The study suggests that community centers for low-income communities should not be specified as fully completed buildings from the outset. Instead, they should be developed through adaptive ongoing processes flexible for expanding and remodeling in response to community needs and financial capacity over time. The proposed approach bridges the gap between community aspirations, resource limitations, and implementation feasibility, contributing to the development of financially adaptive community center design strategies for low-income communities.

***Keywords**: community center, participatory design, flexible design, limited budget, low-income communities*

บทนำ

ตามคำสั่งหัวหน้าคณะรักษาความสงบแห่งชาติ (คสช.) ที่ 26/2559 เรื่อง การจัดหาที่ดินเพื่อใช้ในการดำเนินโครงการพัฒนาที่อยู่อาศัย เพื่อแก้ไขปัญหาการบุกรุกลำน้ำสาธารณะ ได้ประกาศนโยบายสำคัญเร่งด่วนที่จะแก้ไขปัญหาชุมชนแออัด รวมทั้งปัญหาที่อยู่อาศัยและสิ่งปลูกสร้างรุกล้ำลำน้ำสาธารณะในพื้นที่จังหวัดปทุมธานี เพื่อประโยชน์ในการสร้างความเป็นระเบียบเรียบร้อยของบ้านเมือง แก้ไขปัญหาและบริหารทรัพยากรน้ำ รวมถึงป้องกันปัญหาอุทกภัย ผ่านโครงการแก้ไขปัญหาที่อยู่อาศัยเพื่อคนยากจนที่บุกรุกที่ดินสาธารณะจังหวัดปทุมธานี ภายใต้ “โครงการปทุมธานีโมเดล” เพื่อสร้างความมั่นคงในที่อยู่อาศัยแห่งใหม่ให้กับผู้อยู่อาศัยที่ได้รับผลกระทบอย่างทั่วถึงและเป็นธรรม (คำสั่งหัวหน้าคณะรักษาความสงบแห่งชาติ ที่ 26/2559 เรื่อง การจัดหาที่ดินฯ, 2559)

ในปี พ.ศ. 2562 ภายใต้โครงการปทุมธานีโมเดล ได้มีการย้ายพี่น้องประชาชนที่คาดว่าทำการบุกรุกที่ดินสาธารณะริมคลองหนึ่งจากเทศบาลเมืองท่าโขลงและคลองหลวง จำนวน 16 ชุมชน 1,084 ครัวเรือน มาอาศัยอยู่บนพื้นที่สาธารณะที่ไม่ได้ใช้ประโยชน์ 30 ไร่ของกรมธนารักษ์ ในตำบลคลองหลวง จังหวัดปทุมธานี ดังแสดงใน ภาพ 1

ภาพ 1 แผนที่แนบท้ายคำสั่งหัวหน้า คสช. แสดงพื้นที่โครงการปทุมธานีโมเดล (คณะรักษาความสงบแห่งชาติ, 2559)
และความคืบหน้าการก่อสร้างอาคารพักอาศัย ณ ปี พ.ศ. 2563
ที่มา: ผู้วิจัย

สหกรณ์เคหสถานปทุมธานีโมเดล ได้รับอนุมัติงบประมาณในการพัฒนาโครงการจากสถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน (องค์การมหาชน) แบ่งเป็น งบพัฒนาระบบสาธารณูปโภค 33 ล้านบาท งบอุดหนุนที่อยู่อาศัย 4.4 ล้านบาท งบบริหารจัดการ 422,500 บาท และสินเชื่อเพื่อที่อยู่อาศัยรวม 51 ล้านบาท ภายใต้การพัฒนา 2 แนวทางคือ 1) ชุมชนริมคลอง 1 ย้ายมาอยู่ในที่ดินสาธารณะ 30 ไร่ (Relocation) ในรูปแบบอาคารสูงรองรับ 143 ครัวเรือน เป็นห้องขนาด 26 ตร.ม. ราคา 414,000 บาท 30 ตร.ม ราคา 474,000 บาท และ 45 ตร.ม. ราคา 700,000 บาท และ 2) การพัฒนาบนที่ดินเดิมของกลุ่มออมทรัพย์คลองหลวง 35 (Onsite upgrading) ซึ่งอาศัยบนที่ดิน 30 ไร่เดิม รองรับ 34 ครัวเรือนในรูปแบบบ้านแฝด 2 ชั้น ราคา 435,000 บาท และบ้านแถว 2 ชั้น ราคา 420,000 บาท อัตราผ่อนส่งเฉลี่ยเดือนละ 2,690 บาท เป็นระยะเวลา 20 ปี

จากการสำรวจพื้นที่โครงการฯ การสัมภาษณ์ผู้นำชุมชน และการเข้าร่วมสังเกตการณ์ประชุมประจำเดือนของชุมชน พบว่า โครงการปทุมธานีโมเดล ได้ดำเนินการเฉพาะในส่วนของการวางแผนพัฒนาอาคารที่อยู่อาศัยเท่านั้น (ดูภาพ 1) แต่ยังไม่มีการดำเนินการวางแผนเพื่อพัฒนาพื้นที่ส่วนกลางและพื้นที่สาธารณะของชุมชน ผู้นำชุมชนกล่าวว่า “ปัจจุบันทางโครงการเน้นการพัฒนาด้านกายภาพโดยเฉพาะในส่วนของการก่อสร้างอาคารพักอาศัย แต่ยังไม่ได้ดำเนินการพัฒนาด้านสังคมและ ความเป็นอยู่ในชุมชนเท่าที่ควร ขณะเดียวกันพื้นที่โครงการในปัจจุบันไม่มีพื้นที่ส่วนกลางและพื้นที่สำหรับจัดกิจกรรม ซึ่งคาดว่าจะส่งผลต่อสภาพความเป็นอยู่ของชาวบ้านในอนาคต อีกทั้งโครงการไม่มีงบประมาณในการสร้างพื้นที่ส่วนกลาง” (ลัคณา อยู่เปรม, การสื่อสารส่วนบุคคล, 20 กรกฎาคม 2563) นอกจากนี้ ชุมชนได้มีฉันทามติร่วมกันว่า อาคารศูนย์ชุมชนมีความสำคัญและส่งผลต่อการมีคุณภาพชีวิตที่ดี เนื่องจากจะสามารถรองรับกิจกรรมต่าง ๆ ในชุมชน และยังเป็นพื้นที่สาธารณะที่ทุกคนสามารถเข้ามาใช้ประโยชน์ร่วมกันได้ ดังนั้น ควรมีการดำเนินงานในการวางแผนพัฒนาอาคารศูนย์ชุมชนคู่ขนานไปกับการพัฒนาอาคารที่อยู่อาศัย อย่างไรก็ตาม โครงการปทุมธานีโมเดลมีข้อจำกัดในเรื่องงบประมาณซึ่งเป็นปัจจัยสำคัญที่ส่งผลโดยตรงต่อการกำหนดการรูปแบบอาคารและการก่อสร้าง ทำให้ไม่สามารถเริ่มกระบวนการเพื่อนำไปสู่การมีอาคารศูนย์ชุมชนที่เหมาะสม

จากข้อจำกัดข้างต้น ผู้วิจัยได้เล็งเห็นว่า นอกจากกระบวนการมีส่วนร่วมในออกแบบทางสถาปัตยกรรมที่สอดคล้องกับความต้องการของผู้อยู่อาศัยแล้วนั้น จำเป็นต้องออกแบบอาคารให้สอดคล้องกับงบประมาณที่มีอยู่อย่างจำกัดของชุมชนและข้อจำกัดด้านอื่น ๆ ดังนั้น การวิจัยนี้จึงมีวัตถุประสงค์เพื่อเสนอแนวคิดการออกแบบศูนย์ชุมชนที่ยืดหยุ่นต่องบประมาณที่จำกัดของชุมชน โดยบทความฉบับนี้เป็นส่วนหนึ่งของผลลัพธ์จากกระบวนการออกแบบอย่างมีส่วนร่วมภายใต้โครงการศึกษาแนวทางการพัฒนาอสังหาริมทรัพย์ประเภทที่อยู่อาศัยสำหรับผู้มีรายได้น้อย ซึ่งได้รับทุนส่งเสริมการวิจัยด้วยการสอนขั้นสูง ประจำปีงบประมาณ 2562 คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์และการผังเมือง มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

วัตถุประสงค์

1. เพื่อรายงานความต้องการของผู้อยู่อาศัยและข้อจำกัดจากกระบวนการออกแบบอย่างมีส่วนร่วม
2. เพื่อเสนอรูปแบบศูนย์ชุมชนที่ได้จากกระบวนการออกแบบอย่างมีส่วนร่วม
3. เพื่อเสนอแนวคิดการออกแบบศูนย์ชุมชนที่ยืดหยุ่นต่องบประมาณที่จำกัดของชุมชน

การทบทวนวรรณกรรมที่เกี่ยวข้อง

การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (Participatory Action Research; PAR)

การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม หมายถึง วิธีการเรียนรู้จากประสบการณ์โดยอาศัยการมีส่วนร่วมอย่างแข็งขันของทุกฝ่ายที่เกี่ยวข้องในกิจกรรมวิจัย นับตั้งแต่การระบุปัญหา การดำเนินการ การติดตามผล จนกระทั่งถึงขั้นประเมินผล (สุภางค์ จันทวานิช, 2548) โดยผู้เข้าร่วมจะได้เรียนรู้ด้วยตนเองและไม่ต้องขึ้นอยู่กับความเห็นหรือจุดยืนของผู้วิจัย เป็นการช่วยสร้างความเข้มแข็งให้กับคนธรรมดาทั่วไป เพื่อต่อรองกับบุคคลอื่น ๆ มากขึ้น (อุทัย ดุลยเกษม, 2545: 131) นิตยา เงินประเสริฐศรี (2544: 61–62) กล่าวว่า การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมเป็นกลยุทธ์ที่สะท้อนให้เห็นถึงการเดินทางไปสู่การพัฒนา (Journey of Development) โดยมีการเปลี่ยนแปลงจากสิ่งที่เป็นอยู่ไปสู่สิ่งที่สามารถเป็นไปได้ ทั้งในระดับปัจเจกชน และระดับสังคม โดยใช้แนวทางความร่วมมือ (Collaborative Approach) ระหว่างนักวิจัยกับกลุ่มผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย (Stakeholders) ทั้งนี้ กระบวนการวิจัยจะสะท้อนความคิดเห็นและความต้องการ ทรัพยากรที่มีอยู่ อุปสรรคและปัญหาที่ปรากฏอยู่ และตรวจสอบทางเลือกที่เป็นไปได้ นอกจากนี้ Kemmis and McTaggart (1988) ให้ความหมายการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมว่า เป็นการวิจัยที่กลุ่มสะท้อนตนเอง สืบค้นและดำเนินการโดยผู้มีส่วนร่วมในสังคม เพื่อปรับปรุงความเป็นธรรมและความมีเหตุมีผลของการปฏิบัติในสังคมของตนเอง ขณะเดียวกัน ธีรวุฒิ ปิงยศ (2556) เน้นย้ำว่า ผู้ที่เกี่ยวข้องควรเข้ามามีส่วนร่วมในการเรียนรู้ การแก้ปัญหา และร่วมกันพัฒนาทางเลือกตั้งแต่ต้นจนจบกระบวนการวิจัย

ศูนย์ชุมชนกับการพัฒนาชุมชนเมือง

ศูนย์ชุมชนถือเป็นพื้นที่ส่วนกลางที่มีความสำคัญในการสนับสนุนกิจกรรมทางสังคม การรวมกลุ่ม และการพัฒนาศักยภาพของคนในชุมชน ผ่านการจัดกิจกรรมต่าง ๆ การประชุม การพัฒนาอาชีพ และการสร้างความสัมพันธ์ทางสังคมภายในชุมชน ในชุมชนผู้มีรายได้น้อย พื้นที่ส่วนกลางสามารถสนับสนุนกระบวนการพัฒนาชุมชนและการมีส่วนร่วมมากกว่าการเป็นเพียงพื้นที่ใช้งานทั่วไป โดยแนวคิดของ Turner (1976) เสนอว่า การพัฒนาพื้นที่ภายในชุมชนควรเปิดโอกาสให้ผู้อยู่อาศัยมีส่วนร่วมในกระบวนการพัฒนาได้ เนื่องจากเป็นผู้ที่เข้าใจความต้องการของตนเองมากที่สุด ในบริบทประเทศไทย แนวคิดการให้องค์กรชุมชนเป็นแกนหลักในการจัดการตนเอง ถูกขับเคลื่อนอย่างเป็นรูปธรรมผ่านสถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน (องค์การมหาชน) หรือ พอช. ในโครงการบ้านมั่นคง ซึ่งมุ่งเน้นการสร้างกระบวนการมีส่วนร่วม (Participation) ของคนในชุมชนในการวางผัง ออกแบบ และจัดการแก้ไขปัญหาสภาพแวดล้อม รวมถึงพื้นที่ส่วนกลางร่วมกัน โดยกระบวนการนี้ไม่เพียงแต่ตอบสนองต่อมิติด้านกายภาพของการมีที่อยู่อาศัยเท่านั้น แต่ยังครอบคลุมไปถึงการพัฒนาคุณภาพชีวิต สังคม และเศรษฐกิจฐานรากในชุมชนเมืองอีกด้วย (เรวดี อุลิต, 2558) ดังนั้น ศูนย์ชุมชนสำหรับชุมชนผู้มีรายได้น้อยจึงควรคำนึงถึงทั้งบริบททางสังคม เศรษฐกิจ และศักยภาพในการบริหารจัดการของชุมชนร่วมด้วย

แนวคิดการออกแบบที่ยืดหยุ่นและการพัฒนาแบบเป็นระยะ

แนวคิดการออกแบบที่ยืดหยุ่น (Flexible Design) เป็นแนวคิดที่มุ่งให้อาคารหรือพื้นที่สามารถปรับเปลี่ยนรูปแบบการใช้งานได้ตามสถานการณ์ ความต้องการ และข้อจำกัดที่เปลี่ยนแปลงไปของผู้ใช้งาน Jeremy Till และ Schneider (2007) อธิบายว่า แนวคิดสถาปัตยกรรมที่ยืดหยุ่น (Flexible Housing) ไม่ได้มุ่งเน้นเพียงความสามารถในการเปลี่ยนแปลงพื้นที่ทางกายภาพด้วยระบบวิศวกรรมเท่านั้น แต่ยังเกี่ยวข้องกับการเปิดโอกาสให้ผู้ใช้งานสามารถปรับพื้นที่ให้เหมาะสมกับบริบทชีวิตและการใช้งานจริงได้ในอนาคต (Agency of the User) สำหรับบริบทของชุมชนผู้มีรายได้น้อย แนวคิดการพัฒนาแบบเป็นระยะ (Incremental Development) ถือเป็นแนวทางที่มีความสำคัญ เนื่องจากชุมชนมักมีข้อจำกัดด้านงบประมาณและไม่สามารถลงทุนก่อสร้างได้ทั้งหมดในครั้งเดียว Greene และ Rojas (2008) อธิบายว่า การก่อสร้างแบบเป็นระยะ (Incremental Construction) เป็นกระบวนการก่อสร้างที่ค่อยเป็นค่อยไปตามศักยภาพทางเศรษฐกิจของครัวเรือนและชุมชน ซึ่งช่วยให้ผู้มีรายได้น้อยสามารถเข้าถึงที่อยู่อาศัยและพื้นที่ใช้งานได้แม้มีทรัพยากรจำกัด นอกจากนี้ แนวคิด “Housing as a Process” ของ Turner (1972) ยังเสนอว่า ที่อยู่อาศัยและสภาพแวดล้อมไม่ควรถูกมองเป็นผลผลิตที่เสร็จสมบูรณ์ (Static Product) แต่เป็นกระบวนการ (Process) ที่สามารถพัฒนา เปลี่ยนแปลง และเติบโตไปตามศักยภาพของผู้อยู่อาศัย แนวคิดดังกล่าวสอดคล้องกับการออกแบบพื้นที่ชุมชนที่สามารถต่อเติมหรือปรับเปลี่ยนได้ในอนาคต โดยเฉพาะในบริบท ที่ทรัพยากรทางเศรษฐกิจมีความไม่แน่นอน โดยแนวคิดการพัฒนาแบบ incremental นั้น อาจแสดงออกผ่านการออกแบบโครงสร้าง ที่สามารถขยายได้ (Expandable Structure) การใช้พื้นที่อเนกประสงค์ (Multi-purpose Space) การเลือกใช้วัสดุที่หาได้ง่ายในท้องถิ่น และการวางระบบอาคาร (Building Services) ที่รองรับการต่อเติมในอนาคต ซึ่งช่วยให้ชุมชนสามารถพัฒนาพื้นที่ได้ตามความพร้อมทางการเงินและกิจกรรมของชุมชนในแต่ละช่วงเวลา

ข้อจำกัดด้านการเงินของชุมชนผู้มีรายได้น้อยกับการพัฒนาพื้นที่ชุมชน

ข้อจำกัดด้านการเงินเป็นหนึ่งในปัจจัยสำคัญที่ส่งผลต่อกระบวนการพัฒนาพื้นที่ของชุมชนผู้มีรายได้น้อย โดยเฉพาะการพัฒนาพื้นที่ส่วนกลางหรืออาคารสาธารณะ ซึ่งมักต้องใช้งบประมาณในการก่อสร้างและบำรุงรักษาอย่างต่อเนื่อง ในหลายกรณี ชุมชนผู้มีรายได้น้อยไม่สามารถเข้าถึงระบบสินเชื่อหรือเงินทุนขนาดใหญ่ได้ ทำให้การพัฒนาพื้นที่มักเกิดขึ้นผ่านกระบวนการออม ทุนทางสังคม (Social Capital) การระดมทุน หรือการก่อสร้างแบบค่อยเป็นค่อยไปตามทรัพยากรที่มีอยู่

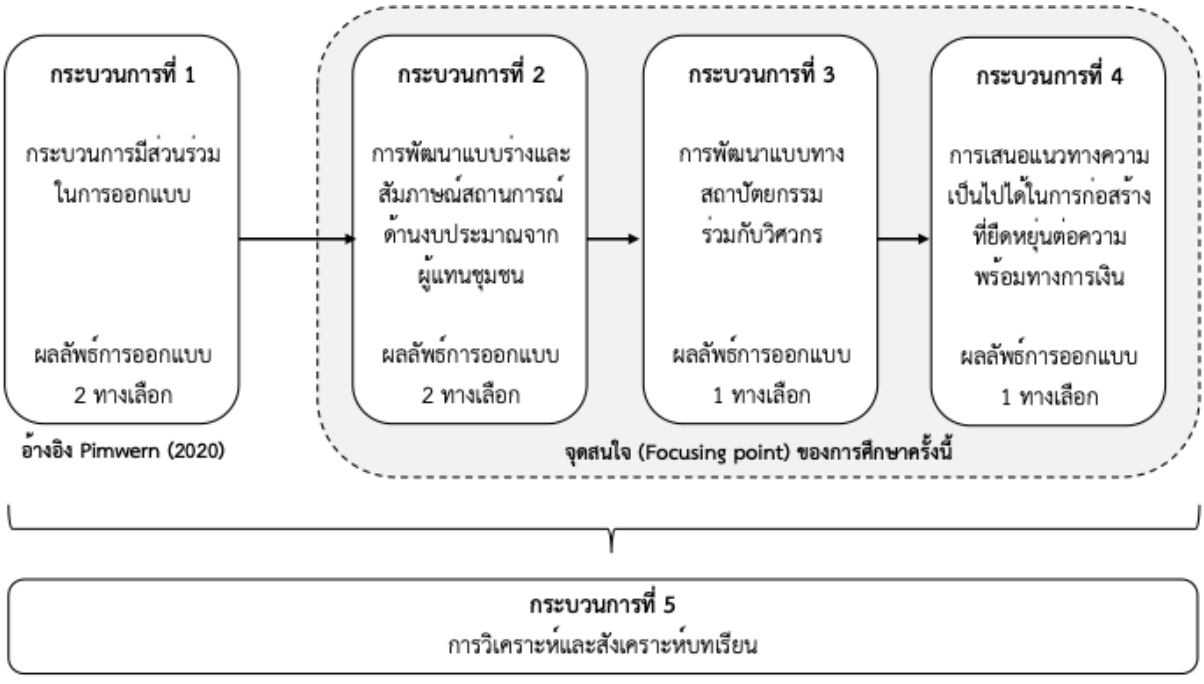
Van Noorloos et al. (2020) อธิบายว่า การพัฒนาพื้นที่แบบเป็นระยะ (Incremental Housing/Development) เป็นกระบวนการพัฒนาเมืองที่เชื่อมโยงกับระบบเศรษฐกิจนอกระบบ (Informal Economy) สังคม และศักยภาพในการต่อรองของผู้อยู่อาศัย ขณะเดียวกัน Marinovic (2020) เสนอว่า การออกแบบพื้นที่สำหรับผู้มีรายได้น้อยต้องไม่ใช้กรอบคิดที่ตายตัว แต่ควรเปิดโอกาสให้ผู้ใช้งานสามารถปรับเปลี่ยนและพัฒนาพื้นที่ได้ตามทรัพยากรทางการเงินและความต้องการที่เปลี่ยนแปลงไป สอดคล้องกับรูปแบบการจัดการเงินทุนในชุมชนผู้มีรายได้น้อย ดังนั้น การออกแบบศูนย์ชุมชนสำหรับชุมชนผู้มีรายได้น้อยจึงควรคำนึงถึง

“งบประมาณที่มีอยู่อย่างจำกัดของชุมชน” ในฐานะปัจจัยนำเข้า (Input Factor) ของกระบวนการออกแบบ ไม่ใช่เป็นเพียงอุปสรรคหรือข้อจำกัดของโครงการเท่านั้น

ระเบียบวิธีวิจัย

การศึกษาครั้งนี้ได้รับการออกแบบภายใต้แนวคิด การวิจัยเชิงปฏิบัติการโดยการมีส่วนร่วม (Participatory Action Research: PAR) โดยผู้อยู่อาศัยจะเข้ามีบทบาทตั้งแต่เริ่มกระบวนการ ในการศึกษาจะคัดเลือกผู้อยู่อาศัย (กลุ่มตัวอย่าง) แบบสุ่ม จำนวนทั้งสิ้น 47 คน ประกอบด้วย คณะกรรมการเคหะสถานปทุมธานีโมเดลทั้งหมด จำนวน 15 คน และตัวแทนจาก 16 ชุมชนที่เข้าร่วมโครงการปทุมธานีโมเดล ชุมชนละ 2 คน โดยเหตุผลที่ให้มีตัวแทนจากผู้อยู่อาศัยชุมชนละ 2 คน คือ เพื่อให้ทราบความต้องการให้ครบถ้วนโดยเพิ่มในส่วนของผู้อยู่อาศัยที่ไม่ใช่คณะกรรมการเคหะสถานปทุมธานีโมเดล และเป็นจำนวนที่ทางกรรมการ สหกรณ์เคหะสถานแนะนำว่าสามารถเป็นตัวแทนผู้อยู่อาศัย และสามารถกระจายข่าวสารไปแต่ละชุมชนได้อย่างทั่วถึง และภาคีเครือข่าย ซึ่งหมายถึง ผู้แทนจากสถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน (องค์การมหาชน) หรือ พอช. จำนวน 2 คน (ผู้ที่รับผิดชอบโครงการปทุมธานีโมเดล) หน่วยงานที่เกี่ยวข้อง จำนวน 1 คน อาจารย์และนักศึกษาจากคณะสถาปัตยกรรมศาสตร์และการผังเมือง มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ในฐานะกระบวนกร (Facilitators) ทำให้มีผู้เข้าร่วมทั้งสิ้นจำนวน 77 คน

ระเบียบวิธีวิจัยสามารถแบ่งออกเป็น 5 กระบวนการหลัก (ดูภาพ 2) โดยการศึกษาครั้งนี้มุ่งจุดสนใจไปที่กระบวนการที่ 2 – 5 เพื่อแสดงให้เห็นกระบวนการพัฒนาแบบร่างหลังจากกระบวนการมีส่วนร่วมในการออกแบบ และนำไปสู่ข้อค้นพบที่เกี่ยวข้องกับการออกแบบที่ยืดหยุ่นต่องบประมาณที่จำกัดของชุมชน โดยมีรายละเอียดดังต่อไปนี้

ภาพ 2 ระเบียบวิธีวิจัย

ที่มา: ผู้วิจัย

กระบวนการที่ 1: กระบวนการมีส่วนร่วมในการออกแบบ ได้ดำเนินการเพื่อส่งเสริมผู้อยู่อาศัยเข้ามามีส่วนร่วมในการออกแบบ โดยเป็นส่วนหนึ่งของรายวิชา พส.313 ทฤษฎีทางสถาปัตยกรรม 3 ของนักศึกษาชั้นปีที่ 3 หลักสูตรสถาปัตยกรรมเพื่อการพัฒนาอสังหาริมทรัพย์ โดยสามารถแบ่งกระบวนการออกแบบเป็น 4 ขั้นตอน (ดูภาพ 3) คือ

- การเตรียมความพร้อม และวางแผนเพื่อการลงพื้นที่: นักศึกษาได้ออกแบบเครื่องมือในการเก็บข้อมูล เช่น การคิดโครงสร้างคำถาม รูปแบบการจัดประชุมเชิงปฏิบัติการโดยแยกเป็นกลุ่มย่อยเพื่อประสิทธิภาพในการพูดคุย การใช้กระดาษ Post-it ให้ผู้เข้าร่วมเขียนความต้องการอย่างอิสระ ก่อนที่จะนำมาแลกเปลี่ยนในกลุ่มย่อยและในที่ประชุม ตามลำดับ

- การลงพื้นที่สอบถามความต้องการของผู้อยู่อาศัยและการสำรวจพื้นที่โครงการฯ: นักศึกษามีบทบาทเป็นกระบวนกร (Facilitators) ในการชวนผู้เข้าร่วมพูดคุยและแลกเปลี่ยน ขณะเดียวกันได้มีการใช้แผนที่ทางอากาศขนาดใหญ่ในการระบุสถานที่สำคัญและปัญหาในชุมชน เพื่อให้ผู้เข้าร่วมเห็นภาพมากยิ่งขึ้น
- การร่วมออกแบบโดยกระบวนการมีส่วนร่วม: นักศึกษาได้ออกแบบเครื่องมือในการออกแบบ เช่น สำหรับการทำหุ่นจำลองทางสถาปัตยกรรม (Architectural model) ประกอบด้วย ฐานโมเดลที่ระบุขอบเขตที่ดิน ชิ้นส่วนที่เป็นองค์ประกอบของอาคาร เช่น ผนัง หน้าต่าง หลังคา และส่วนประกอบที่เกี่ยวข้องกับสภาพแวดล้อม เช่น ต้นไม้ ม้านั่ง เป็นต้น
- การนำเสนอผลการออกแบบ: นักศึกษาได้ออกแบบกิจกรรมในรูปแบบนิทรรศการ โดยจัดแสดงเป็นบอร์ดแสดงผลงานการออกแบบที่มีรายละเอียดอาคาร งบประมาณ และภาพทัศนียภาพจำลอง หุ่นจำลองทางสถาปัตยกรรม และการนำเสนอ โดยกระบวนการที่ 1 ได้รับการตีพิมพ์เผยแพร่ในวารสารระดับนานาชาติ ในปี พ.ศ.2563 (Tirawat Pimwern, 2020)

ภาพ 3 กระบวนการมีส่วนร่วมในการออกแบบ และผลลัพธ์การออกแบบ
ที่มา: ผู้วิจัย

กระบวนการที่ 2: การพัฒนาแบบร่าง จากกระบวนการมีส่วนร่วมในการออกแบบทำให้ได้อาคารศูนย์ชุมชน จำนวน 2 ทางเลือก จากนั้นได้มีการพัฒนาการออกแบบ (Design development) โดยการนำ 2 ทางเลือกดังกล่าวมาพัฒนาร่วมกันเป็นทางเลือกเดียว โดยยังคงความต้องการและพื้นที่ใช้สอยอย่างครบถ้วน จากนั้นได้มีการนำแบบที่พัฒนาไปสอบถามผู้แทนชุมชนเพื่อขอความคิดเห็นและข้อเสนอแนะก่อนที่จะทำการพัฒนาแบบขั้นสุดท้าย (Final design) ขณะเดียวกัน ผู้วิจัยได้ทำการสัมภาษณ์ผู้นำชุมชนและคณะกรรมการชุมชนเพื่อทราบเกี่ยวกับข้อมูลด้านงบประมาณ ศักยภาพทางการเงิน การสนับสนุนจากหน่วยงานต่างๆ ตลอดจนความสามารถในการจ่ายของชุมชนที่เกี่ยวข้องกับการก่อสร้างอาคารศูนย์ชุมชน เพื่อนำไปสู่การพัฒนาแบบทางสถาปัตยกรรมที่สอดคล้องและมีความเป็นไปได้ในการก่อสร้างจริงในอนาคต

กระบวนการที่ 3: การพัฒนาแบบทางสถาปัตยกรรมและการจัดทำรายการวัสดุและค่าใช้จ่ายร่วมกับวิศวกร เมื่อได้แบบขั้นสุดท้ายแล้ว ผู้วิจัยต้องหารือกับวิทยากรในเรื่องความเป็นไปได้ รูปแบบ และวัสดุในการก่อสร้าง ที่สามารถลดค่าก่อสร้างให้

ได้มากที่สุดแต่ยังคงคุณภาพและประสิทธิภาพในการก่อสร้าง ตลอดจนยังสามารถให้ความปลอดภัยต่อผู้ใช้อาคาร ในขณะเดียวกันแนวคิดและรูปแบบการก่อสร้างที่สามารถยืดหยุ่นได้ถูกนำมาถกเถียงและหารืออย่างจริงจังในกระบวนการนี้

กระบวนการที่ 4: การเสนอแนวทางความเป็นไปได้ในการก่อสร้างให้สอดคล้องกับงบประมาณที่จำกัดของชุมชน จากกระบวนการที่ 3 สามารถปรับเปลี่ยนพื้นที่การใช้งาน กำหนดแนวทางการแบ่งระยะการก่อสร้างที่มีความยืดหยุ่นต่องบประมาณของชุมชนแล้ว ผู้วิจัยได้รายงานผลต่อชุมชนก่อนที่จะมีการขออนุญาตการก่อสร้างในขั้นถัดไป

กระบวนการที่ 5: การวิเคราะห์และสังเคราะห์บทเรียน ที่ได้จากการดำเนินโครงการตลอดโครงการ เพื่อนำไปสู่การเสนอแนะแนวทางการออกแบบศูนย์ชุมชนที่ยืดหยุ่นต่องบประมาณที่จำกัดของชุมชนผู้มีรายได้น้อยชุมชนอื่น ๆ ต่อไป

ผลการศึกษา

ความต้องการของผู้อยู่อาศัย ข้อจำกัด และผลลัพธ์การออกแบบโดยกระบวนการมีส่วนร่วม ผู้อยู่อาศัยได้กำหนดตำแหน่งที่ดินสำหรับการพัฒนาศูนย์ชุมชนในพื้นที่โซนด้านหน้าของโครงการฯ (ดูภาพ 4) ซึ่งถือว่าเป็นจุดแรกที่หากเข้ามาในพื้นที่โครงการจะเห็นพื้นที่ได้ทันที อยู่ใกล้ทางเข้า - ออกของโครงการ ซึ่งสะดวกต่อผู้อยู่อาศัยและสามารถดึงดูดผู้คนภายนอกที่อาจจะเป็นลูกค้าในอนาคต

ภาพ 4 ตำแหน่งที่ตั้งอาคารศูนย์ชุมชน
ที่มา: ผู้วิจัย

กระบวนการและข้อจำกัดในการออกแบบ ผู้อยู่อาศัยยังไม่ค่อยเข้าใจในเรื่องขนาด (Scale) ของพื้นที่ ทำให้ไม่ทราบว่าขนาดพื้นที่ต่าง ๆ เพียงพอกับความต้องการการใช้สอยหรือไม่ ซึ่งส่งผลกระทบโดยตรงต่องบประมาณในการก่อสร้างอาคาร เพื่อให้เกิดความเข้าใจระหว่างผู้เข้าร่วมกระบวนการ นักศึกษาต้องเตรียมหุ่นจำลองทางสถาปัตยกรรม (Architectural model) มาตราส่วน 1:100 (ดูภาพ 3)

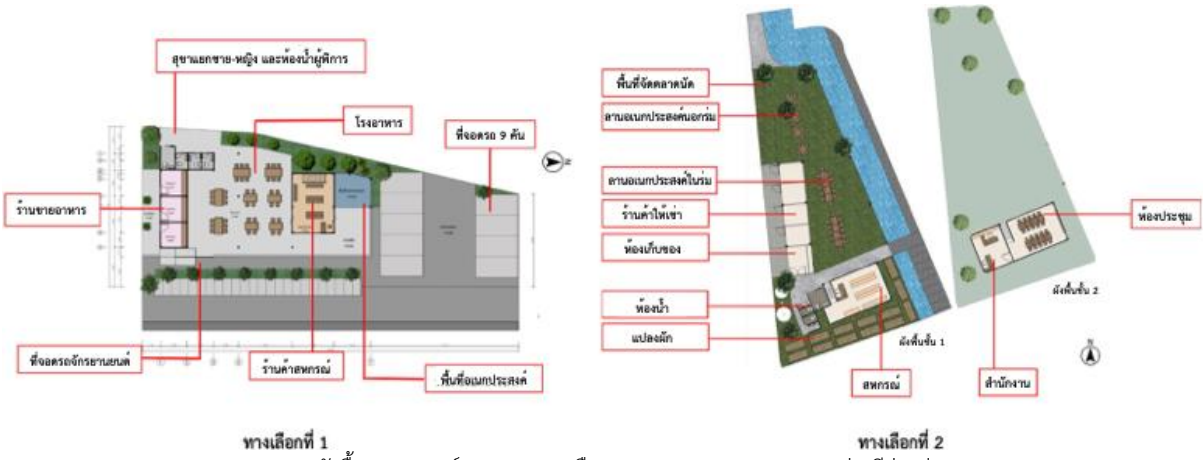
นอกจากนี้ ในกระบวนการออกแบบไม่ได้มีการคำนวณราคาวัสดุและโครงสร้างทำให้ยังไม่สามารถสรุปราคาได้ทันที อย่างไรก็ตามผู้อยู่อาศัยต้องการรูปแบบอาคารศูนย์ชุมชนที่มีราคาถูกที่สุดเท่าที่จะเป็นไปได้ จากการนำเสนอแบบจำลองโครงการ (Schematic designs) และได้รับฟังความคิดเห็นจากผู้อยู่อาศัย พบว่ามีความกังวลเกี่ยวกับการระดมทุนสนับสนุนค่าก่อสร้างเพื่อให้คนในชุมชนจ่ายน้อยลง และมีความต้องการที่จะปรับเปลี่ยนขนาดพื้นที่ใช้งานเล็กน้อยเพื่อให้ตรงกับความต้องการของคนในชุมชนมากยิ่งขึ้น

ความต้องการด้านการใช้งานและพื้นที่ใช้สอย จากกระบวนการสอบถามความต้องการของผู้อยู่อาศัย พบว่า มีความต้องการพื้นที่ส่วนกลางสำหรับการทำกิจกรรมร่วมกันของคนในชุมชน จากผลลัพธ์ของกระบวนการมีส่วนร่วมในการออกแบบ ผู้วิจัยได้ทำการนำความต้องการด้านพื้นที่ใช้สอยหลัก (Programming and function) ของอาคารศูนย์ชุมชนมาพัฒนาให้อยู่ในพื้นที่เดียวกัน

เพื่อให้เกิดประโยชน์สูงสุดในการใช้พื้นที่ ซึ่งประกอบด้วย พื้นที่สำนักงาน ห้องประชุม สหกรณ์ร้านค้า ร้านอาหาร และพื้นที่ปลูกผักสวนครัว

ผลลัพธ์การออกแบบโดยกระบวนการมีส่วนร่วม

ทางเลือกจำนวน 2 ทางเลือกเป็นผลลัพธ์ที่ได้จากกระบวนการออกแบบ (ดูภาพ 5) โดยทางเลือกที่ 1 เน้นการออกแบบพื้นที่เพื่อรองรับการให้เช่าพื้นที่ขายอาหารและมีพื้นที่นั่งรับประทานอาหารเป็นหลัก นอกจากนี้ยังมีพื้นที่จอดรถสำหรับผู้ที่มาใช้บริการ ขณะที่ทางเลือกที่ 2 เน้นพื้นที่สำนักงานของโครงการ ซึ่งประกอบด้วย ห้องสำนักงานและห้องประชุม ขณะเดียวกันยังเสนอพื้นที่เช่าลานอเนกประสงค์ ตลาดนัด และแปลงผักเพื่อเพิ่มโอกาสในการสร้างรายได้ให้กับโครงการ ดังแสดงในตาราง 1

ภาพ 5 ผังพื้นอาคารศูนย์ชุมชน 2 ทางเลือกจากกระบวนการออกแบบอย่างมีส่วนร่วม

ที่มา: ผู้วิจัย

ตาราง 1 พื้นที่ใช้สอยของ 2 ทางเลือกอาคารศูนย์ชุมชนจากกระบวนการออกแบบอย่างมีส่วนร่วม

พื้นที่ใช้สอย	ทางเลือกที่ 1	ทางเลือกที่ 2
สหกรณ์ร้านค้า	ไม่มี	1 ห้อง
พื้นที่เช่า	ร้านอาหาร 3 ร้าน ที่นั่ง 34 ที่	พื้นที่เช่า 4 ห้อง
พื้นที่อเนกประสงค์	ไม่มี	ห้องเก็บของ 1 ห้อง ลานอเนกฯ 2 ลาน ตลาดนัด 15 ล็อก
สำนักงาน	ไม่มี	สำนักงาน 1ห้อง ห้องประชุม 1 ห้อง
ที่จอดรถ	รถยนต์ 9 คัน จักรยานยนต์ 24 คัน	ไม่มี
แปลงผัก	ไม่มี	13 แปลง
ห้องสุขา	สุขา 3 สุขาผู้พิการ 1	โถฉี่ 2 สุขา 2 สุขาผู้พิการ 1

ที่มา: ผู้วิจัย

ข้อจำกัดด้านงบประมาณของชุมชน จากการสัมภาษณ์ผู้นำและคณะกรรมการชุมชน พบว่า ทางโครงการได้รับงบประมาณจาก พอช. ในการก่อสร้างอาคารอเนกประสงค์ ซึ่งเป็นงบประมาณในการก่อสร้างอาคารโดยเฉพาะ ไม่รวมการถมดินและการปรับพื้นที่ โดยงบประมาณดังกล่าวอยู่ในหมวดงบสนับสนุนสาธารณูปโภคสาธารณูปการ จำนวน 150,000 บาท นอกจากนี้ผู้รับเหมาโครงการยินดีที่จะสมทบเพิ่มเติมอีก 150,000 บาท ส่งผลให้ทางโครงการมีงบประมาณรวมทั้งสิ้น 300,000 บาท ซึ่งถือเป็นความท้าทายในการออกแบบภายใต้งบประมาณที่จำกัด

กระบวนการพัฒนาการออกแบบ

การพัฒนาแบบร่างแบ่งออกเป็น 3 กระบวนการหลัก คือ 1) การออกแบบร่วมกับผู้อยู่อาศัย (Participatory design) จำนวน 2 ทางเลือก 2) การพัฒนาการออกแบบ (Design development) จำนวน 1 ทางเลือก และ 3) การพัฒนาแบบขั้นสุดท้าย (Final design) โดยพบข้อจำกัด คือ 1) ผู้อยู่อาศัยมีความต้องการใช้งานพื้นที่ค่อนข้างหลากหลายบนพื้นที่จำกัด 2) ผู้รับเหมาได้ลงเสาเข็มอาคารศูนย์ชุมชนในช่วงเวลาเดียวกัน ทำให้ต้องมีการปรับเปลี่ยนการออกแบบให้สอดคล้องกับตำแหน่งของเสาเข็ม และ 3) การออกแบบ

ต้องคำนึงถึงความสามารถในการจ่ายโดยจำเป็นต้องมีการเสนอทางเลือกในการพัฒนาพร้อมประเมินราคาค่าก่อสร้าง อ้างอิงตามบัญชีราคาวัสดุก่อสร้างและค่าแรงงาน ปีงบประมาณ 2563 โดยมีรายละเอียดดังต่อไปนี้

การประยุกต์แนวความคิดในการออกแบบทางสถาปัตยกรรมเพื่อการใช้พื้นที่อย่างมีประสิทธิภาพ

เนื่องด้วยข้อจำกัดของพื้นที่ การพัฒนาการออกแบบจึงใช้แนวคิด “Less is more” หรือ “น้อยแต่มาก” คือ การออกแบบพื้นที่หนึ่ง ๆ ให้สามารถรองรับกิจกรรมที่หลากหลาย สามารถปรับเปลี่ยนไปตามช่วงเวลาและสถานการณ์ และอีกนัยหนึ่งคือการออกแบบพื้นที่ที่ใช้งบประมาณในการก่อสร้างที่มีอย่างจำกัด แต่ยังสามารถสร้างประสิทธิภาพในการใช้พื้นที่ (Efficient) สูงสุด (ดูตาราง 2 และภาพ 6) เช่น การตอบสนองความต้องการของผู้อยู่อาศัยและความสามารถในการแบ่งระยะ (Phasing) ในการก่อสร้างเพื่อสามารถบริหารจัดการงบประมาณอย่างมีประสิทธิภาพ

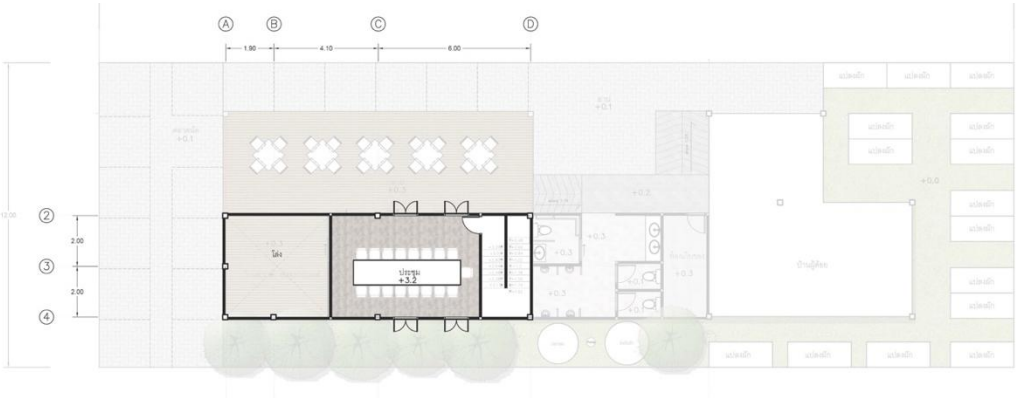
ตาราง 2 พื้นที่ใช้สอยอาคารศูนย์ชุมชนหลังจากกระบวนการพัฒนาการออกแบบ (คิดพื้นที่เฉพาะตัวอาคารศูนย์ชุมชน)

พื้นที่ใช้สอย		**ขนาด** (ตร.ม.)
ชั้น 1	ห้องทำงาน	16.00
	ห้องสหกรณ์	16.20
	ลานอเนกประสงค์	63.80
	ห้องน้ำ และห้องน้ำผู้พิการ	20.00
	ห้องเก็บของ	8.00
	ทางลาด	18.50
	โถงบันได	6.00
ชั้น 2	ห้องประชุม	24.20
	พื้นที่ใช้สอยรวม	**172.70**

ที่มา: ผู้วิจัย

ก. ผังพื้นอาคาร ชั้น 1 (First Floor plan)

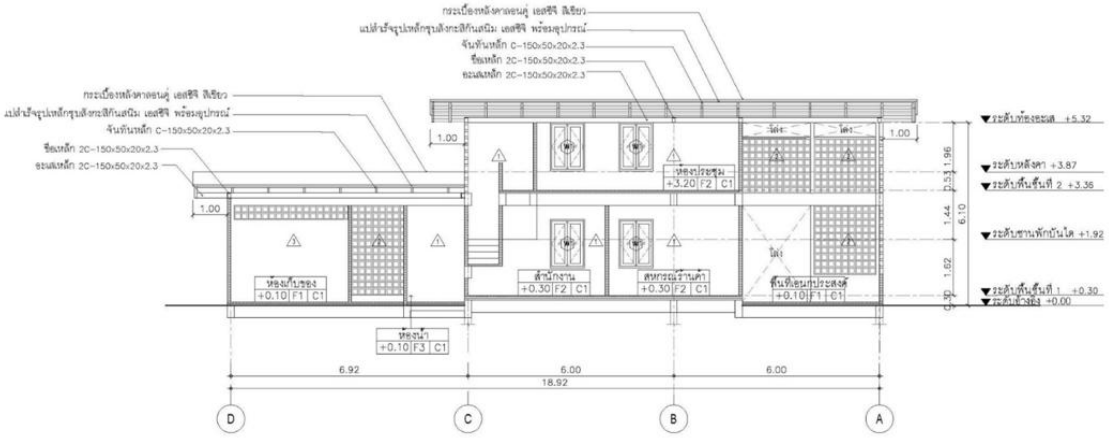
ข. ผังพื้นอาคาร ชั้น 2 (Second Floor plan)

ค. รูปด้านอาคาร (Elevation)

ง. รูปทัศนียภาพ (Perspective)

จ. รูปตัด (Section)

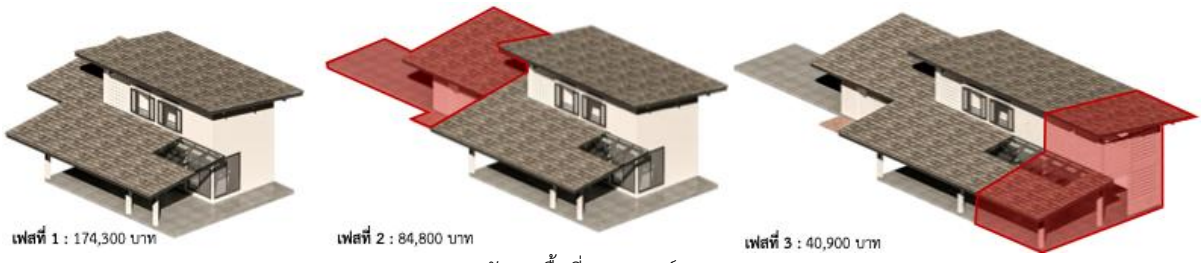
ภาพ 6 ศูนย์ชุมชนหลังจากกระบวนการพัฒนาการออกแบบ

ที่มา: ผู้วิจัย

พื้นที่อเนกประสงค์สามารถปรับเปลี่ยนการใช้งานตามความต้องการ เช่น 1) ปกติแล้วจะใช้เป็นพื้นที่ในการค้าขายอาหารและพื้นที่สำหรับรับประทานอาหาร แต่สามารถปรับเปลี่ยนเป็นพื้นที่สำหรับประชุมที่สามารถขยายไปพื้นที่ด้านนอกในการประชุมประจำเดือน และยังสามารถจัดเป็นพื้นที่ตลาดชุมชน (Indoor community market) 2) ได้มีการวางตัวอาคารในแนวเหนือ-ใต้ซึ่งสอดคล้องทั้งลมประจำถิ่นและลมประจำฤดู และออกแบบรูปแบบและขนาดของช่องเปิดให้มีความเหมาะสมเพื่อระบายอากาศได้อย่างมีประสิทธิภาพ 3) ใช้แนวคิดรูปแบบพื้นที่มาจากความต้องการใช้สอยพื้นที่ (Form follows functions) และ 4) การเลือกใช้วัสดุเดิมกับอาคารที่อยู่อาศัยเพื่อให้สอดคล้องกัน ไม่ว่าจะเป็น ผนัง ประตูและหน้าต่าง รวมถึงองค์ประกอบอาคารอื่น ๆ เพื่อเป็นการลดค่าใช้จ่ายและเป็นอันหนึ่งอันเดียว (Unity) กับอาคารโดยรอบ

ความสามารถในขยายตัวของพื้นที่อาคาร เพื่อให้สอดคล้องกับความสามารถในการจ่าย

ตามข้อจำกัดด้านงบประมาณ ผู้วิจัยจึงเสนอแนวทางในการแบ่งระยะเวลาในการก่อสร้าง (Construction phasing) ออกเป็น 3 ระยะ โดยได้ร่วมประมาณการค่าก่อสร้างกับผู้รับเหมาก่อสร้างของโครงการ เพื่อให้ทราบราคาที่ใกล้เคียงกับความเป็นจริงมากที่สุดและมีความเป็นไปได้มากที่สุด ดังแสดงในภาพ 7

ภาพ 7 ความสามารถขยายตัวของพื้นที่อาคารศูนย์ชุมชน (Construction phasing)

ที่มา: ผู้วิจัย

การแบ่งเฟสในการก่อสร้าง คือ เฟสที่ 1 ก่อสร้างเฉพาะที่มีความจำเป็นสูงสุด คือ พื้นที่สำนักงาน พื้นที่สหกรณ์ร้านค้า ห้องประชุม และห้องน้ำบางส่วน โดยค่าก่อสร้างคือ 174,300 บาท เฟสที่ 2 เพิ่มเติมในส่วนของห้องน้ำ เพิ่มจำนวนโถปัสสาวะ และเพิ่มพื้นที่เก็บของ โดยมีค่าใช้จ่ายเพิ่มเติม คือ 84,800 บาท และเฟสที่ 3 เพิ่มเติมพื้นที่สำหรับค้าขาย ร้านอาหาร และพื้นที่ลานเอนกประสงค์ด้านหน้า โดยมีค่าใช้จ่ายเพิ่มเติม คือ 40,900 บาท รวมค่าก่อสร้างทั้งสิ้นประมาณ 300,000 บาท ซึ่งสอดคล้องกับงบประมาณที่โครงการมีอยู่

ผลการดำเนินการก่อสร้างตามสถานการณ์จริง

หลังจากสรุปแบบอาคารศูนย์ชุมชนแล้ว ผู้วิจัย (สถาปนิก) และผู้รับเหมา (วิศวกร) ได้ทำการเขียนแบบ ขออนุญาตก่อสร้าง และเริ่มก่อสร้างในปี พ.ศ. 2563 อย่างไรก็ตาม ในงบประมาณ 150,000 บาท สามารถสร้างได้เพียงเฟสที่ 2 เท่านั้น โดยชั้นที่ 2 ก่อสร้างแล้วเสร็จเฉพาะโครงสร้างเสา หลังคา และราวกันตกโดยรอบเท่านั้น เนื่องจากวัสดุก่อสร้างมีราคาที่สูงขึ้น อย่างไรก็ตาม ทางโครงการได้รับงบประมาณเพิ่มเติมในปี พ.ศ. 2566 จำนวน 99,884 บาท ทำให้การก่อสร้างแล้วเสร็จทั้ง 3 เฟส แต่รูปแบบอาคารมีการปรับเปลี่ยน คือ พื้นที่เฟสที่ 3 เดิมเป็นลานอเนกประสงค์เพดานสูง โครงการปรับให้เป็นห้องประชุมชั้นเดียว เนื่องจากความต้องการใช้งานพื้นที่เปลี่ยนไป จำนวนห้องน้ำมีการปรับลด และยังไม่มีการก่อสร้างทางลาดสำหรับผู้สูงอายุและผู้พิการ ในขณะที่โครงการได้รับการสนับสนุนเครื่องปรับอากาศโดยภาคเอกชน ดังแสดงในภาพ 8

a. ภายนอกอาคาร

b. ลานอเนกประสงค์

c. สำนักงาน

d. ห้องประชุมชั้น 2

e. ห้องน้ำ

f. ห้องประชุม (ส่วนต่อขยาย)

ภาพ 8 อาคารศูนย์ชุมชนในปัจจุบัน

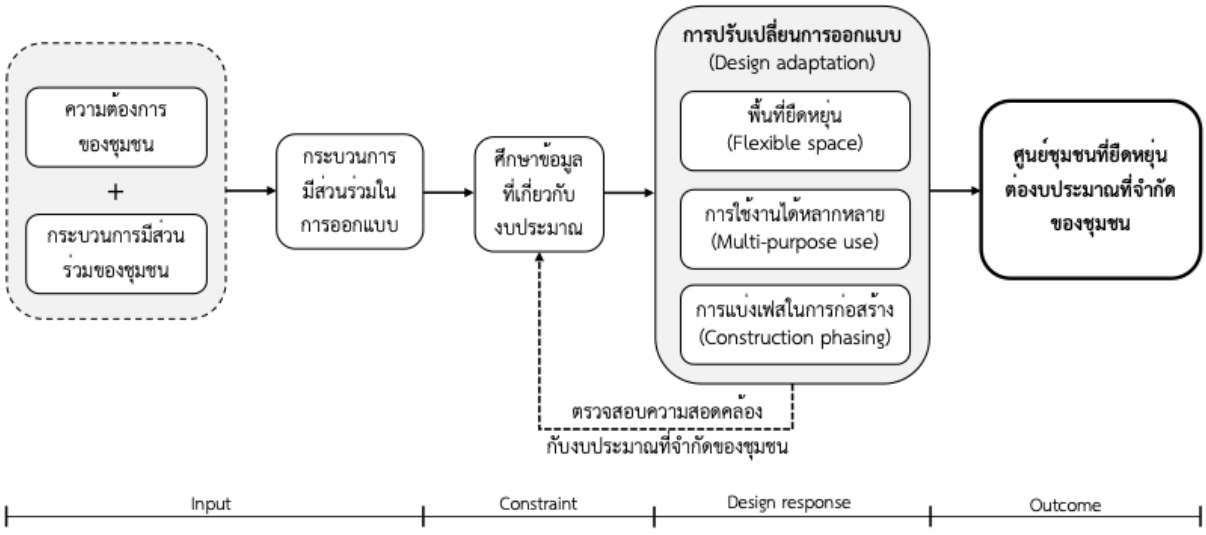
ที่มา: ผู้วิจัย

อภิปรายผลการศึกษา

กระบวนการมีส่วนร่วมในการออกแบบช่วยให้ผู้ออกแบบสามารถเข้าใจความต้องการด้านการใช้งานพื้นที่ของผู้อยู่อาศัยได้อย่างชัดเจน เนื่องจากผู้อยู่อาศัยเข้ามามีส่วนร่วมตั้งแต่เริ่มต้นตามที่นิตยา เงินประเสริฐศรี (2544) กล่าวไว้ อีกทั้งความต้องการดังกล่าวสะท้อนให้เห็นว่าศูนย์ชุมชนไม่ได้ทำหน้าที่เป็นเพียงอาคารสาธารณะ แต่เป็นพื้นที่สนับสนุนกิจกรรมทางสังคมและเศรษฐกิจของชุมชนในเวลาเดียวกัน ข้อค้นพบดังกล่าวสอดคล้องกับแนวคิดของ Turner (1976) ที่เสนอว่าผู้อยู่อาศัยเป็นผู้ที่เข้าใจความต้องการของตนเองมากที่สุด และควรมีบทบาทสำคัญในการกำหนดทิศทางการพัฒนาสภาพแวดล้อมที่ตนเองอาศัยอยู่ กระบวนการมีส่วนร่วมจึงไม่ใช่เพียงเครื่องมือในการรับฟังความคิดเห็น แต่เป็นกลไกที่ช่วยให้เกิดการแลกเปลี่ยนองค์ความรู้ระหว่างผู้อยู่อาศัยและผู้ออกแบบจนนำไปสู่การพัฒนาพื้นที่ที่สอดคล้องกับบริบทการใช้งานจริง อย่างไรก็ตาม การศึกษานี้ไม่ได้แค่ระบุรายการพื้นที่ใช้สอย แต่ยังรวมถึงความกังวลเกี่ยวกับค่าใช้จ่ายในการก่อสร้าง การบริหารจัดการอาคาร และความสามารถในการดำเนินการจริงในอนาคต ซึ่งสะท้อนให้เห็นว่ากระบวนการมีส่วนร่วมในชุมชนผู้มีรายได้น้อยจำเป็นต้องพิจารณาทั้งมิติทางกายภาพ เศรษฐกิจ และการบริหารจัดการควบคู่กันไป

ความท้าทายสำคัญของการพัฒนาศูนย์ชุมชนในโครงการปทุมธานีโมเดลไม่ได้อยู่ที่การระบุความต้องการของชุมชน แต่เป็นการแปลงความต้องการให้สามารถดำเนินการได้จริงภายใต้ข้อจำกัดด้านงบประมาณ ส่งผลให้ไม่สามารถก่อสร้างทุกองค์ประกอบได้พร้อมกัน โดยผลการดำเนินการก่อสร้างจริง สะท้อนให้เห็นความจำเป็นในการปรับลดพื้นที่ เช่น ลดจำนวนห้องน้ำ ตัดทางลาดสำหรับผู้อายุและผู้พิการ และปรับเปลี่ยนลานเอนกประสงค์เป็นห้องประชุมในส่วนต่อขยาย ข้อค้นพบนี้สะท้อนให้เห็นว่า งบประมาณที่จำกัดไม่ควรเป็นเพียงข้อจำกัดภายหลังการออกแบบ แต่ควรถูกนำมาพิจารณาเป็นปัจจัยสำคัญของกระบวนการออกแบบตั้งแต่ต้น (Design Parameter) การตัดสินใจเกี่ยวกับขนาดพื้นที่ รูปแบบการใช้งาน และลำดับการก่อสร้างต้องมาจากความพร้อมด้านงบประมาณของชุมชน ดังนั้น แนวคิดการออกแบบที่ยืดหยุ่นและการแบ่งระยะการก่อสร้างจึงไม่ได้เป็นเพียงแนวทางทางสถาปัตยกรรม แต่เป็นกลไกที่ช่วยเชื่อมโยงระหว่างความต้องการของชุมชนและความเป็นไปได้ในการดำเนินโครงการจริง เพื่อสรุปความสัมพันธ์ระหว่างความต้องการของชุมชน กระบวนการมีส่วนร่วม งบประมาณที่จำกัด และแนวทางการออกแบบ ผู้วิจัยได้สังเคราะห์เป็นกรอบแนวคิดการออกแบบศูนย์ชุมชนที่ปรับตัวตามงบประมาณที่จำกัดของชุมชน ดังแสดงในภาพ 9

กรอบแนวคิดการออกแบบฯ (ดูภาพ 9) ชี้ให้เห็นว่าการออกแบบศูนย์ชุมชนสำหรับชุมชนผู้มีรายได้น้อยไม่ได้เกิดจากการตอบสนองต่อความต้องการของผู้ใช้งานเพียงอย่างเดียว แต่เป็นผลจากการบูรณาการระหว่างความต้องการของชุมชน กระบวนการมีส่วนร่วมและงบประมาณที่จำกัดของชุมชน ภายใต้เงื่อนไขดังกล่าวการปรับแนวทางการออกแบบ (Design Adaptation) ผ่านการใช้พื้นที่ยืดหยุ่น การใช้งานอเนกประสงค์ และการแบ่งระยะการก่อสร้าง กลายเป็นกลไกสำคัญที่ทำให้โครงการสามารถดำเนินการได้จริง และนำไปสู่การพัฒนาศูนย์ชุมชนที่ปรับตัวตามงบประมาณที่ชุมชนได้รับ โดยสะท้อนให้เห็นจากตัวอย่างโครงการปทุมธานีโมเดลที่มีการต่อขยายและปรับเปลี่ยนพื้นที่หลังจากที่ได้รับงบประมาณ ครั้งที่ 2

ภาพ 9 กรอบแนวคิดการออกแบบศูนย์ชุมชนที่ปรับตัวตามงบประมาณที่จำกัดของชุมชน สังเคราะห์จากผลการศึกษา
ที่มา: ผู้วิจัย

ข้อค้นพบนี้สอดคล้องกับแนวคิด Housing as a Process ของ Turner (1972, 1976) ที่มองว่าการพัฒนาไม่จำเป็นต้องเกิดขึ้นอย่างสมบูรณ์ในครั้งเดียว แต่สามารถเติบโตและปรับเปลี่ยนได้ตามทรัพยากรและความต้องการของผู้ใช้งาน อย่างไรก็ตาม งานวิจัยนี้แสดงให้เห็นว่าแนวคิดดังกล่าวไม่ได้จำกัดอยู่เฉพาะการพัฒนาที่อยู่อาศัย แต่ยังสามารถประยุกต์ใช้กับอาคารสาธารณะและพื้นที่ส่วนกลางของชุมชนได้เช่นกัน จากกรณีศึกษาโครงการปทุมธานีโมเดล การแบ่งระยะการพัฒนาและการออกแบบพื้นที่ให้รองรับการขยายตัวในอนาคตเป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้โครงการสามารถเกิดขึ้นได้จริงภายใต้ข้อจำกัดด้านงบประมาณ ข้อค้นพบดังกล่าวยังสอดคล้องกับ Greene and Rojas (2008) ที่เสนอว่าการพัฒนาแบบเป็นระยะช่วยลดภาระการลงทุนเริ่มต้นและเพิ่มโอกาสในการเข้าถึงการพัฒนาสำหรับกลุ่มผู้มีรายได้น้อย ดังนั้น ศูนย์ชุมชนสำหรับชุมชนผู้มีรายได้น้อยจึงไม่ควรถูกมองเป็นอาคารที่ต้องสร้างให้เสร็จสมบูรณ์ตั้งแต่เริ่มต้น แต่ควรถูกมองเป็นกระบวนการพัฒนาที่สามารถเติบโตตามศักยภาพทางการเงินและความพร้อมของชุมชนในระยะยาว ข้อเสนอสำคัญของงานวิจัยนี้คือ การออกแบบศูนย์ชุมชนควรบูรณาการการมีส่วนร่วมของชุมชน ความยืดหยุ่นของพื้นที่ และการพัฒนาแบบเป็นระยะเข้าด้วยกัน เพื่อสร้างรูปแบบการพัฒนาที่สอดคล้องกับบริบทของชุมชนผู้มีรายได้น้อยและเพิ่มความเป็นไปได้ในการดำเนินโครงการจริง

ข้อจำกัดของการศึกษา คือ การศึกษาเพียงกรณีเดียวและเป็นคำสั่งจากภาครัฐตามประกาศ คสช. อาจมีความแตกต่างจากชุมชนทั่วไป ดังนั้น การศึกษาในอนาคตควรเปรียบเทียบกรณีศึกษาหลายพื้นที่ที่มีเงื่อนไขทางเศรษฐกิจและรูปแบบการจัดการที่แตกต่างกัน เพื่อพัฒนาแนวทางการออกแบบที่สามารถประยุกต์ใช้ได้ในวงกว้างมากขึ้น

กิตติกรรมประกาศ

การศึกษาครั้งนี้จะสำเร็จไม่ได้หากไม่ได้รับความกรุณาและความร่วมมือจากผู้อยู่อาศัยในโครงการปทุมธานีโมเดล นำโดยคุณลัคณา อยู่เปรม ผู้นำชุมชน ผู้แทนจากสถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน (องค์การมหาชน) หรือ พอช. นักศึกษาชั้นปีที่ 3 สาขานวัตกรรมการพัฒนาอสังหาริมทรัพย์ คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์และการผังเมือง มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ และทุนส่งเสริมการวิจัยด้วยการสอนขั้นสูง ประจำปีงบประมาณ 2562 กองทุนวิจัย คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์และการผังเมือง มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ นอกจากนี้ ขอขอบพระคุณสภาคณบดีคณะสถาปัตยกรรมศาสตร์แห่งประเทศไทยที่มอบรางวัลผลงานสร้างสรรค์ดีเด่น ด้านสถาปัตยกรรมและที่เกี่ยวข้อง โครงการออกแบบ “อาคารศูนย์ชุมชนและสหกรณ์ โครงการปทุมธานีโมเดล” โครงการนิทรรศการเผยแพร่ผลงานออกแบบและสร้างสรรค์ ครั้งที่ 4 ณ หอศิลปวัฒนธรรมแห่งกรุงเทพมหานคร ระหว่างวันที่ 15 – 20 ธันวาคม 2563

บรรณานุกรม

คำสั่งหัวหน้าคณะรักษาความสงบแห่งชาติ ที่ 26/2559 เรื่อง การจัดหาที่ดินเพื่อใช้ในการดำเนินโครงการพัฒนาที่อยู่อาศัยเพื่อแก้ปัญหาการบุกรุกลำน้ำสาธารณะ. (2559, 10 มิถุนายน). *ราชกิจจานุกเบกษา.* เล่ม 133 ตอนพิเศษ 133 ง หน้า 9-10. https://library.parliament.go.th/sites/default/files/assets/files/give-take/content_ncpo/NALT-ncpo-head-order26-2559.pdf

ธีรวุฒิ ปิงยศ. (2556). *การพัฒนารูปแบบการบริหารจัดการกีฬาเพื่อสุขภาพในมหาวิทยาลัยเทคโนโลยีราชมงคลล้านนา น่าน* [วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยเชียงใหม่]. CMU Intellectual Repository (CMU IR). https://cmudc.library.cmu.ac.th/frontend /Info/item/dc:118781

นิตยา เงินประเสริฐศรี. (2544). การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม. *วารสารสังคมศาสตร์และมนุษย์ศาสตร์, (27)*, 61–72.

มติชนออนไลน์. (2560, 22 พฤษภาคม). *ผู้ว่าฯ เดินหน้า 'ปทุมธานีโมเดล' รื้อบ้านรุกล้ำริมคลอง 17 หลัง คืนคลองน้ำใสให้แผ่นดิน.* https://www.matichon.co.th/region/news_564476

เรวดี อุลิต. (2558). *รายงานผลการดำเนินงานโครงการบ้านมั่นคง ปี 2558.* สำนักงานโครงการบ้านมั่นคง สถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน (องค์การมหาชน). https://web.codi.or.th/wp-content/uploads/2019/05/report_BMK181158-1.pdf

สุภางค์ จันทวานิช. (2548). *วิธีการวิจัยเชิงคุณภาพ* (พิมพ์ครั้งที่ 13). สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

อุทัย ดุลยเกษม. (2545). วิธีวิทยาการวิจัย: เครื่องมือหรือวิธีคิด. *วารสารวิธีวิทยาการวิจัย, 15*(3), 1-15.

Greene, M., & Rojas, E. (2008). Incremental construction: A strategy to facilitate access to housing for the poor. *Environment and Urbanization, 20*(1), 89–108. https://doi.org/10.1177/0956247808089150

Kemmis, S., & McTaggart, R. (1988). *The action research planner* (3rd ed.). Deakin University.

Marinovic, G. I. (2020). *Limits of the incremental house: Architectural and planning strategies for housing the poor.* Routledge.

Pimwern, T. (2020) The experiment of integrating service-learning and classroom instruction in an architectural design studio through participation: Thailand. *International Journal of Psychosocial Rehabilitation, 24*(8), 3030-3046.

Till, J., & Schneider, T. (2007). *Flexible housing.* Architectural Press.

Turner, J. F. C. (1972). Housing as a verb. In J. F. C. Turner & R. Fichter (Eds.), *Freedom to build: Dweller control of the housing process* (pp. 148–175). Macmillan.

Turner, J. F. C. (1976). *Housing by people: Towards autonomy in building environments.* Marion Boyars.

Van Noorloos, F., Cirolia, L. R., Friendly, A., Jukur, S., Schramm, S., Steel, G., & Valenzuela, L. (2020). Incremental housing as a node for intersecting flows of city-making: Rethinking the housing shortage in the global South. *Environment and Urbanization, 32*(1), 37–54. https://doi.org/https://doi.org/10.1177/0956247819887679